

ІНДЕКСИ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ – ІНДИКАТОРИ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Заєць Світлана Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник;

Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»

З початку ХХ століття у всіх розвинених країнах почали застосовуватися такі інструменти економічних досліджень як індекси ділової активності (PMI, TANKAN, IFO, Caixin PMI та ін.). Основна ідея їх складання – відстеження циклічної динаміки економічних процесів, прогнозування поворотних точок циклів (спадів і підйомів), передбачення змін у діловій активності. Індекси ділової активності стали об'єктами регулярного моніторингу, вони надають можливість діагностувати системні проблеми на різних рівнях (підприємство, ринок, сектор економіки, національна економіка загалом) і своєчасно вживати заходів щодо їх нейтралізації. Їх використання сприяє зниженню ризиків та підвищенню стійкості суб'єктів господарювання, що стає вкрай важливим для вітчизняного бізнесу в умовах війни.

За методологією Гармонізованої програми ЄС [1], переважна більшість показників статистичного моніторингу ділової активності базується на побудові дифузійних індексів, які ґрунтуються на результатах опитування значної кількості респондентів – керівників та менеджерів підприємств, кожен з яких відповідає на запитання: чи покращилися умови ведення бізнесу з урахуванням чинників (працевлаштування; ціни на сировину; поставки; виробництво; товарно-матеріальні запаси; нові замовлення від клієнтів; експортно-імпорتنі замовлення). Варіанти відповідей: показники збільшаться, знизяться або залишаються незмінними.

Дифузійні індекси для кожного пункту анкети (DI) визначаються за наступним алгоритмом:

$$DI = (\% \text{ опитаних «збільшення»}) + 0,5 * (\% \text{ опитаних «без змін»}) \quad (1)$$

Отримані індекси потім сезонно коригуються:

$$SADI = DI / \text{коефіцієнт сезонності} \quad (2)$$

Скориговані індекси показників осереднюються за простою або середньозваженою середньою, наприклад, PMI розраховується на основі п'яти компонентів з наступними ваговими коефіцієнтами:

$$PMI = 0,30 * SADI (\text{нові замовлення}) + 0,25 * SADI (\text{виробництво}) + 0,20 * SADI (\text{зайнятість}) + 0,15 * SADI (\text{поставки}) + 0,10 * SADI (\text{запаси}) \quad (3)$$

Для інтерпретації індексів виділяють ряд ключових значень: циклічний максимум і циклічний мінімум. В умовах циклічного економічного розвитку після періоду зростання індекс PMI знижується, і це прогнозує перехід бізнес-циклу в рецесію. І навпаки, коли індекс досягає мінімуму, PMI підвищується, а це ознака майбутнього відновлення. Як оціночні значення PMI розглядають наступні критерії: рівень в 50 балів – переломний момент; падіння нижче 50 віщує рецесію; рівень 44 бали – падіння нижче цього рівня завжди пророкує

абсолютний спад економічної активності; рівень 40 балів змушує грошово-кредитну владу вживати заходів щодо стимулювання економічної активності; рівень 60 пунктів для інвесторів є приводом для занепокоєння з приводу можливого перегріву економіки та посилення інфляції, що, як правило, є сигналом до підвищення відсоткової ставки.

Особливості методології Purchasing Managers' Index (PMI) – індексу Національної асоціації менеджерів із закупівель, визначають її обмеження діапазоном 0–100. Проте деякі індекси ділової активності мають від'ємні значення. Це пов'язано з тим, що їх розробники використовують іншу методологію.

В Україні здійснюється систематичний моніторинг ділової активності на національному рівні, а також на рівні галузей і секторів економіки Державною службою статистики України, Національним банком України, різними громадськими організаціями та дослідницькими центрами (табл. 1).

Таблиця 1

Індикатори ділової активності за сферами та напрямками діяльності бізнесу в Україні

№ з/п	Індикатор	Рік впровадження	Період аналізу	Формування та розмір вибірки	Розробник	Методологія
1.	Індикатори ділової впевненості у промисловості	2015 (обстеження з 1997)	місяць	Стратифікована вибірка сукупність не повинна перевищувати 40% генеральної сукупності одиниць, у промисловості та будівництві - не менше 50% від загальних обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг), у роздрібній торгівлі та сфері послуг – не менше 50% від загальних обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) на рівні розділу КВЕД. Страти для: сільського господарства – 5; промисловості – 34; будівництва – 3; роздрібно торгівлі – 13; сфери послуг – 36 на рівні розділу КВЕД. Приблизно 5 тис. підприємств.	Держстат	Гармонізована програма ЄС [2]. Балансова статистика
2.	Індикатори ділової впевненості у будівництві, роздрібній торгівлі, сфері послуг	2015	квартал			
3.	Індикатор ділового клімату у промисловості	2015	місяць			
4.	Індикатор економічних настроїв	2017	квартал			
5.	Індекс ділових очікувань (ІДО)	2010 (обстеження з 2006)	квартал			
				Вибірка квотна, пропорційна внеску регіону і ВЕД у ВДВ України, Форма опитування: заочна (пошта, e-mail, телефон, вебопитування) з використанням анкети. Добровільна участь, індивідуальна робота з респондентами, аналіз усієї сукупності опитаних підприємств, зворотний зв'язок. Не менше 600-700 підприємств. НБУ не обґрунтовує розмір вибірки.	НБУ	Балансова статистика

Продовження таблиці

6.	Індекс очікувань ділової активності (ІОДА)	2019	місяць	Беруть участь приватні компанії промисловості, будівництва, торгівлі та сфери послуг. Підприємства сільського господарства не залучаються до опитування через сезонність. Близько 650 респондентів.	НБУ	РМІ. Дифузійні індекси
7.	Індекс очікуваних змін фінансово-економічної ситуації на підприємстві, АППП	2022	місяць	Панельна вибірка. Посидання декількох методів збору даних: заповнення онлайн-форми та телефонне інтерв'ю. Близько 500 підприємств.	ГО «ІЕД та ПК»	Гармонізована програма ЄС. Балансова статистика. Наказ МЕРТУ від 19.07.2013 № 849 [3]
8.	Індекс активності бізнесу Ukrainian Business Index (UBI)	2020	місяць	Методологія Advanter Group. Опитування власників і CEO бізнесу. Оновлюється раз на 2-3 місяці. Близько 600-700 респондентів.	Дія.Бізнес, Advanter Group	РМІ. Дифузійні індекси
9.	Барометр бізнесу ТППУ	2023	місяць	Квотна вибірка, 4 сектори. Перші опитування – 300. Далі - 1000 респондентів.	ТППУ	РМІ. Дифузійні індекси

Джерело: складено автором.

Так, Держстат використовує баланси оцінок показників діяльності підприємств, які є кількісним вираженням поглядів респондентів на кон'юнктуру ринку. Комплексні індекси ділової активності характеризують узагальнений стан бізнес-клімату в конкретному секторі економіки. Держстат здійснює моніторинг ділової активності в сфері видобутку корисних копалин, переробної промисловості, виробництва і розподілу електроенергії, газу і води, а також в будівництві, роздрібній торгівлі, сфері послуг, споживчому секторі та ін. [4-6].

Відповідно до Гармонізованої програми ЄС [1, 2] обробка даних за формами обстежень ділової активності підприємств (ОДАП) передбачає застосування простого (незваженого) або зваженого підрахунку відповідей респондентів, отриманих у рамках цих обстежень.

У випадку простого (незваженого) підрахунку відповідей респондентів щодо показників з якісних характеристик здійснюється розрахунок частки респондентів, які надали відповідь на кшталт «більше» (Р), «без змін» (Е), «менше» (М), а також тих респондентів, які не відповіли на відповідне запитання форми (N), у загальній кількості опитаних підприємств. У сумі ці частки дорівнюють 100%:

$$P + E + M + N = 100 \quad (4)$$

На основі отриманих часток розраховуються баланси (В) як різниця між часткою відповідей на кшталт «більше» та «менше»:

$$B = P - M \quad (5)$$

Лисенко Р. та Колесніченко Н. [7] зауважують, що Національний банк України (НБУ) проводить щоквартальні опитування щодо ділових очікувань підприємств із 2006 року. НБУ розраховує агрегований індекс результатів опитувань – Індекс ділових очікувань (ІДО), який базується на очікуваннях

підприємств щодо перспектив їх розвитку у наступні 12 місяців, зокрема щодо фінансово-економічного стану, обсягів реалізації продукції та послуг, інвестицій і зайнятості. ІДО розраховується як середнє значення балансів відповідей. Держстат надає інформацію ОДАП на 45-й день після закінчення кварталу, а розгорнуту оцінку – на 90-й день, тоді як ІДО дає змогу зробити оцінку ВВП вже наприкінці поточного кварталу.

З 2019 року НБУ на основі методології РМІ щомісяця розраховує індекс очікувань ділової активності (ІОДА) в розрізі секторів промисловості, будівництва, роздрібної торгівлі, сфери послуг. Композитний індекс розраховується як середньозважений показник з вагами, відповідно до вкладу секторів.

Крім загальноприйнятих індексів, побудованих за методологією Гармонізованої програми ЄС [1, 2] в інших країнах, зокрема і в Україні існують модифіковані індикатори ділової активності, що відрізняються певними нюансами в методології обробки вихідних статистичних даних.

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ГО «ІЕД та ПК») з травня 2022 року проводить щомісячне опитування підприємств із застосуванням підходу кон'юнктурних досліджень (або Business Tendency Survey) [8]. Для показників економічних тенденцій та очікувань зараховують відповіді як +1, якщо підприємство відповідає, що показник збільшився, 0 – якщо він не змінився і -1 – якщо зменшився. Наприклад, якщо зі ста респондентів двадцять вказали на зростання виробництва, п'ятдесят респондентів звітували про його скорочення, і тридцять зазначили, що все залишилося без змін, то відповідне значення індексу буде -0,30. Додатне (від'ємне) значення індексу означає, що частка підприємств, у яких зросло виробництво, є більшою (меншою) ніж кількість тих, у яких виробництво скоротилось. Показники ГО «ІЕД та ПК» називаються «індексами», що є синонімом термінів «балансовий індекс», «балансовий показник».

ГО «ІЕД та ПК» розраховує індекс очікуваних змін фінансово-економічної ситуації на підприємстві (ІОЗФЕС), індекс очікуваних змін загальноекономічної ситуації (ІОЗЗС), агрегований показник перспектив промисловості (АППП).

АППП розраховується за формулою:

$$\text{АППП} = \text{ОВ} + \text{ОНЗ} + (-\text{ЗГП})/3 \quad (6)$$

де, ОВ – очікування виробництва, ОНЗ – обсяг нових замовлень, ЗГП – запаси готової продукції.

Індекс активності бізнесу ІАБ (UBI, Ukrainian Business Index), який розраховується з 2020 року за методикою РМІ в межах дослідження, що проводиться Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проектом Дія.Бізнес спільно з Advanter Group за підтримки Міністерства цифрової трансформації, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Державної регуляторної служби України, Коаліції бізнес-спільнот за модернізацію України показує активність бізнесу, його спроможність нарощувати товарооборот, створювати робочі місця [9].

Торгово-промислова палата України (ТППУ) з жовтня 2023 року розраховує щомісячний «Барометр бізнесу», який представляє бачення компаній та підприємців – членів та партнерів ТППУ, відображає очікування щодо зміни бізнес-середовища в наступному місяці у порівнянні з попереднім [10].

«Барометр бізнесу» базується на опитуванні, яке враховує стан показників («підіндексів») діяльності респондентів 4-х секторів (виробництво, будівництво, торгівля, послуги). Особливістю «Барометру бізнесу» є розширена шкала відповідей суб'єктивного оцінювання (5 рівнів замість 3-х), включення спеціалізованих галузевих питань та аналіз стану експорту, що надає додатковий погляд на умови ринку та ін.

Наведений в табл. 1 (далеко не повний) перелік індексів свідчить про важливість показників ділової активності для національного ринку загалом та секторів економіки зокрема. Незважаючи на те, що це суб'єктивні показники, що засновані на результатах опитувань бізнес-співтовариства, ці індекси є випереджаючими індикаторами ділового циклу і мають високі прогностичні властивості.

Потреба у вичерпній інформації про економічну ситуацію є важливою для економічної політики під час війни. Всі вищенаведені індекси ділової активності у 2022-2023 роках демонстрували погіршення загальної економічної ситуації внаслідок збройної агресії РФ, та змінне (непостійне) зростання після звільнення раніше окупованих територій від російської армії та посилення заходів ППО.

Так, наприклад, показник ІАБ демонстрував поступове зростання протягом декількох фаз дослідження, але залишився в серпні 2023 року на низькому рівні (38,23 зі 100), що свідчить про те, що бізнес не бачив перспектив покращення економічної ситуації і ділового середовища в найближчі місяці. Динаміка випереджувальних показників (ІОДА, ІОЗЗС, ІАБ) свідчить про те, що з березня-травня 2023 року почало відбуватись поступове відновлення бізнесу в Україні. Проте вітчизняний бізнес демонструє обережно оптимістичні прогнози щодо відновлення комерційної активності до довоєнного рівня – у жовтні 2023 року бізнес повернувся до стриманих оцінок поточних результатів своєї діяльності (рис. 1).

Основним фактором падіння ділової активності продовжує залишатися непередбачуваність ситуації в Україні після повномасштабного вторгнення. Російська військова агресія проти України завдала величезного удару по бізнесу.

Незважаючи на повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, економіка України поступово повертається до відновлення завдяки здатності адаптуватися до умов війни, стійкості енергетичної системи, підтримці міжнародних донорів, започаткуванню й реалізації міжнародних програм і проєктів відбудови економіки, покращення безпекової ситуації.

Здатність бізнесу бути гнучким та адаптуватися до реалій сьогодення дозволяє виживати у складні часи.

Перед представниками бізнесу постає низка питань (зміна сегментів ринку, запуск нових продуктів, зміна цільових аудиторій, зміна потреб споживачів, пошук можливостей виходу на зовнішні ринки, зниження витрат, скорочення

персоналу тощо). У воєнний час їхні дії мають бути збалансованими, тому подальшого розвитку набуває використання індексів ділової активності.

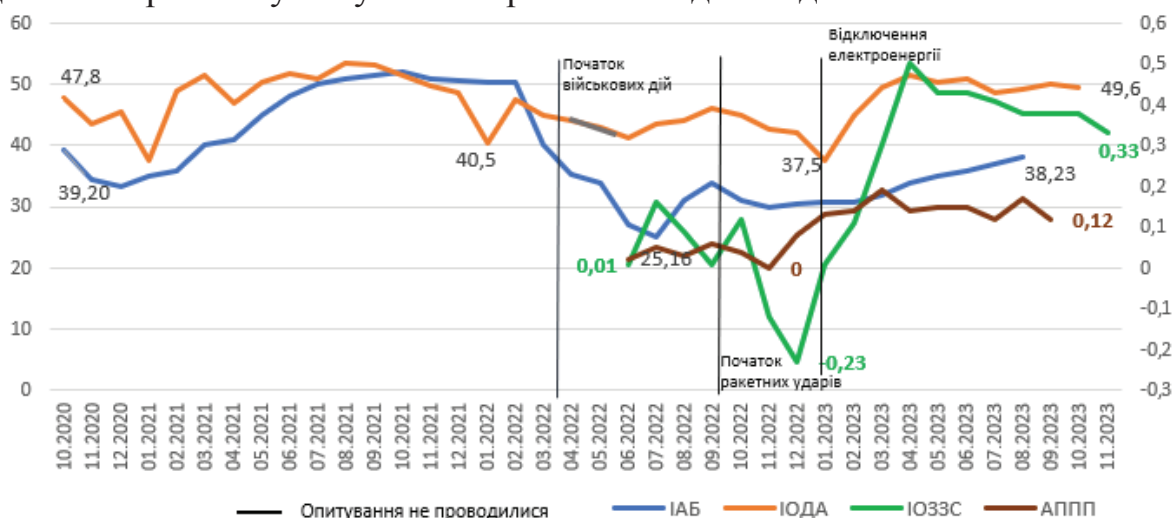

Рис. 1. Порівняння динаміки місячних індексів ділової активності ІОДА (НБУ), ІАБ (UBI, Advanter Group) та ІОЗЗС, АППП (Інститут економічних досліджень та політичних консультацій)

Джерело: побудовано автором за [8, 9, 11].

Отже, практика України у сфері використання індексів ділової активності на сьогоднішній день досить різноманітна, проте не всі перераховані вище індекси мають довгу історію впровадження.

Застосування індексів ділової активності допоможе не тільки з'ясувати тенденції загального фінансово-економічного стану економіки, зміну економічної кон'юнктури в різних секторах економіки, а й здійснювати суб'єктам господарювання обґрунтовані рішення щодо рівнів виробництва, управління запасами, розробки цінових стратегій та інших аспектів своєї діяльності, приймати важливі рішення, наприклад, чи варто їм розпочинати новий бізнес чи змінити спосіб ведення поточного бізнесу.

Перспективами подальших досліджень є визначення оптимальних значень та трендів у швидкості змін індикаторів ділової активності для застосування їх вітчизняними підприємствами з метою досягнення стійкого розвитку.

Список використаних джерел

1. The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys. User Guide. European Union, 2016. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/bcs_user_guide_en.pdf
2. The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys. User Guide (updated January 2023) URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-02/bcs_user_guide.pdf
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації і проведення моніторингу умов ведення бізнесу: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 19.07.2013 № 849. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0849731-13#n9>

4. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Стан ділової активності підприємств»: наказ Держстату від 17.06.2020 № 184. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/329/329.pdf

5. Методика формування вибіркової сукупності одиниць для обстежень ділової активності підприємств за видами економічної діяльності: наказ Держстату від 29.12.2021 № 328. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/328/328.pdf

6. Методика розрахунку індикаторів ділових очікувань: наказ Держстату від 03.12.2021 № 301. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/301/301.pdf

7. Лисенко Р., Колесніченко Н. Використання результатів опитувань щодо ділових очікувань підприємств для короткострокового прогнозування економічного розвитку. Вісник Національного банку України. 2016. С. 43 – 56. URL: https://journal.bank.gov.ua/uploads/articles/235_3_ukr.pdf

8. Нове щомісячне опитування підприємств. Вересень'23. Громадська організація «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/2023_NRES_Septembert_FINAL_UA.pdf

9. Дослідження стану бізнесу в Україні. Серпень 2023. URL: https://business.diia.gov.ua/uploads/6/33080-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_v_serpni.pdf

10. Барометр бізнесу. Щомісячне опитування бізнесу України. Листопад 2023 року Випуск № 2. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/655515b7a26dc383133577.pdf>

11. Національний банк України. Щомісячні опитування підприємств України. Жовтень 2023 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2023_10.pdf?v=6